

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 369

פרשת תולדות, תשס"א

יעקב ועשו בפרשה ובהפטרה – מן האישים אל האומות

בפתח הפרשה נאמר: "ואלה תולדת יצחק בן-אברהם, אברהם הוליד את יצחק" (בר' כה יט). התיבה "תולדת" עניינה המשכיות. פרשתנו היא בבחינת עמוד התווך במסגרת התהוותה של משפחת האבות; בתחילת הכותרת לפרשה מובא נתון גינאולוגי, שלפיו יצחק הוא בנו של אברהם, ולאחריו נתון ידוע שמובא לשם הדגשה, שאברהם אבינו הוליד את יצחק. בהמשך מסופר על צאצאיו של יצחק - יעקב ועשו, ובכך נסגר המעגל של שלושת אבות האומה: אברהם, יצחק ויעקב, וכדברי הריב"ש על אתר:¹

ואלה תולדת יצחק - לפי שאמר 'תולדת ישמעאל' (לעיל פסוק יב) אמר 'תולדת יצחק' וקראו בשמו, ואחר כך פירש איך נולד ואיך הוליד. **'אברהם הוליד את יצחק'** - כלומר: יצחק תולדתו וזרעו וממלא מקומו, כדכתיב 'כי ביצחק יקרא לך זרע' (כא יב), אבל בני הפילגשים לא חשיב תולדותיו.

במרכז הפרשה עומד מאבקם של האחים התאומים, יעקב ועשו, בני יצחק ורבקה, מאבק שהחל עוד בטרם נולדו, כפי שנאמר (כה כב): "ויתרצצו (= ויתקוטטו) הבנים בקרבה". או אז אומר ה' לרבקה (שם כג): "שני גוים (כתיב: גיים) בבטןך ושני לאמים ממעיך יפָּרְדוּ (= כל אחד לדרכו), ולאם מלאם יאָמֵץ (= ואומה אחת תיגבר על חברתה) ורב יעבד צעיר (לפי אחת האפשרויות = והעם הגדול ישתעבד לקטן)". יעקב ועשו, על אף שהם אחים תאומים, שונים הם בתכלית זה מזה. המאבק ביניהם שכבר החל בטרם יצאו לאוויר העולם, יימשך לאורך כל הדורות, שכן שני עמים שונים ייצאו מהם: ישראל ואדום. יעקב הוא האב הקדמון של עם ישראל, ואילו עשו הוא האב הקדמון של העם האדומי. דבר ה' לרבקה מאפיין בקווים כלליים את מערכת היחסים של עשו ויעקב, הן בבית הוריהם והן לאחר מכן, ואת יחסי שני העמים שייצאו מהם. מן המסופר בפרשתנו ולאחריה על יחסי יעקב ועשו, אפשר לראות רמז למאבק העתידי שבין אדום וישראל, בבחינת 'מעשה אבות - סימן לבנים', כפי שנאמר בהפטרה לפרשתנו במלאכי: "ואת עשו שנאתי" (א ג). בתחילת הנבואה מובא מעין דו-שיח בין ה' לעם ישראל (שם פסוקים ב-ג):

אהבתי אתכם אמר ה', ואמרתם במה אהבתנו? הלא אח עשו ליעקב נאם ה', (אבל) נאהב את יעקב. ואת עשו שנאתי נאשים את הריו שממה ואת נחלתו לתנות (= נווה תנים) מדבר.

הנתון הוא שה' שונא את אדום כבר מתקופת האב הקדמון - עשו, וזאת ללא כל הנמקה. מנגד, גם זאת ללא הנמקה, מוזכרת אהבת ה' לעם ישראל החל מיעקב אבינו, האב הקדמון של עם ישראל שהוא הנבחר כפרט וכלאום, שכן **ברכת אברהם** ניתנה לו במפורש ע"י יצחק אביו (בר' כד ד): "ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך, לרשתך את ארץ מגריך, אשר נתן אלקים לאברהם".

¹ ר' יוסף בכור שור, בן ר' יצחק מאורליינש, מבעלי התוספות במאה הי"ב, בפירושו לתורה, פירושי רבי יוסף בכור שור על התורה (מהדורת: יהושפט נבו), ירושלים תשנ"ד, עמ' מ"ב.

עשו הוא אדום,² ויעקב הוא ישראל. על התכונות והאופי של שני האישים שמהם יצאו שני העמים, אפשר ללמוד מתיאור לידתם (בר' כה כה-כו): "ויצא הראשון אדמוני פלו כאדרת שער ויקראו שמו עשו. ואחרי כן יצא אחיו וידו אחזת בעקב עשו, ויקרא שמו יעקב".

עשו, בנם הבכור של יצחק ורבקה ואחיו התאום של יעקב, מאופיין ע"י הביטוי: "פלו כאדרת שער", ויש כאן רמז לשער, שמה הקדום של ארץ אדום, כנאמר (בבר' לב ג): "ארצה שער שדה אדום".

גם היותו של עשו בכגרותו "איש שער" (כו יא) רומזת על ארץ שער. זאת ועוד, הסיפורים על עשו מבהירים את הסיבות לשם 'אדום', שכן עשו נולד אדמוני (כה כה), והוא היה מוכן למכור את בכורתו תמורת נזיד עדשים שהוא: "האדם האדם הזה" (שם ל).

בעיצוב דמותו של עשו מבליטה התורה את גסותו וחוסר תבונתו. הוא אינו מסוגל לדאוג לעתיד וחושב על צרכיו החומריים העכשוויים. משום כך, כנראה, מוכן היה להמיר את הבכורה בנזיד עדשים. לעומתו מתואר אחיו, יעקב אבינו, כ"איש חלק" מבחינה חיצונית (כו יא). ובאשר לאופיו – הוא אינו טומן את ידו בצלחת, וחותר בעקשנות לקראת השגת מטרותיו, גם תוך שימוש באמצעים מתוחכמים: הוא נראה כמנצל את חולשת אחיו עשו כדי לקנות ממנו את הבכורה (כה כט-לד) ובסיועה הפעיל של רבקה אמו אוהבתו הוא גונב את ברכת אביו מעשו, תוך ניצול כהות עיניו של אביו (פרק כז). תכונתו זו של יעקב ידועה עוד טרם היוולדו (כה כו): "וידו אחזת בעקב עשו", ולכן גם נקרא כך. עצם אחיזתו בעקב אחיו תאמו מצביעה על שליטה, כפי שמפרש הרד"ק:³ "זה היה גם כן סימן, כי באחרונה ישלוט בעשו כמו שאדם שולט בדבר שאוחז בידו, ועקב הוא סוף הגוף".

כאשר האחים גדלו והיו לנערים, מגדיר הכתוב שוני נוסף ביניהם (כה כז): "ויגדלו הנערים, ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה, ויעקב איש תם ישב אהלים".

רש"י מסביר⁴ ("ע"פ מדרש בראשית רבה⁵ סג י): "כל זמן שהיו קטנים לא היו ניכרים במעשיהם, ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם. כיוון שנעשו בני שלוש עשרה – זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לעבודה זרה".

לפי פשוטו של מקרא, יעקב אבינו היה חלש אופי ועדין לעומת עשו אחיו. הוא היה רועה צאן, בעוד שאחיו היה האיש הגס והאגרסיבי שנלחם בשדה – צד חיות ועופות כדי להביא את האוכל לביתו. לא בכדי אומרת לנו התורה: "ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו ורבקה אהבת את יעקב" (כה כח). הריב"ש (בפירושו, עמ' מג) מפרש את הפן הפסיכולוגי שמאחורי הדברים: "ורבקה אהבת את יעקב" – שהיה רועה צאן ועוסק בישוּבו של עולם, ודרך אישה לאהוב מי שמגדל טלאים וגדיים". אפשר להסיק מדברי הריב"ש, שיש הבדל באופי בין המינים; האישה היא בדרך כלל יותר עדינה ושקטה מאשר הגבר, ולכן אהבה רבקה את בנה יעקב ואילו עשו, בעל התכונה הגברית היותר גסה ואלימה, היה צייד, ולפיכך אהב אותו אביו, שכן הוא גילה במשלח ידו את הסממן הגברי החזק והגס.

משני האחים התאומים, אך השונים באופיים, יצאו שני עמים שונים בתכלית. הפרשה מתארת בהרחבה את המאבק בין האחים, בעוד שההפטרה מדגישה את המאבק שהחל בין האחים ונמשך למאבק בין שני העמים: אדום וישראל. כל זאת תוך כדי הקביעה המאששת, כאמור, שה' אוהב את יעקב – ישראל, ושונא את עשו – אדום. שנאת ה' לאדום מוגדרת ע"י מלאכי כשנאת ה' לעשו. ואכן, פסוק זה משמש מקור למדרשים, החל בספרות החיצונית וכלה במדרשי חז"ל, המפרשים את כוונת הנביא למאבק בין האישים. ואמנם כך החל הכול: תחילה היה מאבק בין האישים עוד בטרם נולדו, ונמשך והתעצם במהלך הדורות. עשו – אדום מהווה סמל לרשע, וכבר הביא הספרי לבמדבר (פיסקא סט⁶) את מאמרו של הרשב"י: "ר' שמעון בן יוחי אומר: הלכה, בידוע שעשו שונא ליעקב".⁷

² על שער, אדום ובני עשו, ראו יהודה אליצור ויהודה קיל, **אטלס דעת מקרא**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 86-87; ראו גם: נחום מ' ברונזנקי, "מלכות ישמעאל ואדום", **אור המזרח**, לז, ב (תשמ"ט), עמ' 161-177; בן-ציון לוריא, **ספר עובדיה ודברי הנביאים על אדום**, ירושלים תשל"ב.

³ **פירושי רבי דוד קמחי על התורה** (מהדורת הרב משה קמלהר), ירושלים תשל"ה, עמ' קל"ח.

⁴ **פירוש רבינו שלמה יצחקי** (מהדורת: הרב חיים דב שעוועל), ירושלים תשמ"ג, עמ' צ"ה.

⁵ מהדורת משה אריה מירקין, חלק ג', תל אביב תשנ"ב עמ' 19.

⁶ **ספרי על במדבר** (מהדורת חיים שאול האראוויטץ וישראל אברהם רבין), ירושלים תשל"ל, עמ' 65.

⁷ על תולדות היחסים בין יהודה ואדום ועל עשו-אדום כסמל הרשע, ראו מרדכי כוגן, **עובדיה**, בסדרה - **מקרא לישראל**, עורכים: משה גרינברג ושמואל אחיטוב), ירושלים תשנ"ב, מבוא, עמ' 8-12.

הנביא מלאכי פעל בירושלים באמצע המאה החמישית לפני הספירה, היא תקופת עזרא ונחמיה. הוא האחרון שבנביאי שיבת ציון, והוא גם החותם את תקופת נביאי הכתב שהחלה בימי עמוס, במחצית המאה השמינית לפני הספירה, וכן את הנבואה הישראלית, ולא בכדי ספרו הוא האחרון בקובץ תרי-עשר. כפי שכבר הזכרנו, הנביא מדגיש בדברי ההקדמה לספרו (א ב-ה) את רעיון אהבת ה' לעמו, בניגוד ליחסו אל צאצאי עשו, שלאחר החורבן לא תהיה להם תקומה.

בהמשך (שם פסוקים ו-יד), מוכיח הנביא את הכוהנים המכזים את המקדש בהקריבם בעלי מום, והמכשילים את העם בהוראותיהם שהם בניגוד לתורה. לאחר מכן (ב א-ג) מתאר הנביא את העונש החמור הצפוי להיות מנת חלקם של העם והכוהנים, עונש שהוא קללה שבאה בעקבות התנהגותם הבלתי הוגנת של הכוהנים:

ועתה אליכם המצוה הזאת הכהנים. אם לא תשמעו ואם לא תשימו על לב לתת כבוד לשמי אמר ה' צבאות, ושלחתי בכם את המַאֲרָה וְאֶרְוֹתַי (=אהפוך לקללה) את ברכותיכם וגם ארותיה (=וכבר התחלתי לקלל), כי אינכם שמים על לב. הנני גֵּעַר לַכֶּם את הַזֶּרַע (=גוער בצמח לְבַל יצמח) וְזֶרְתִי פָרֶשׁ (=פרש הבהמות בעלות המום) על פניכם, פרש חגיכם (=פרש הבהמות בעלות המום שהוקרבו בחגים), ונשא אתכם אליו (=תתבזו כמותו - מידה כנגד מידה).

כשמסיים הנביא את תיאור העונש הצפוי, הוא מציין את דמותו האידיאלית של הכוהן שומר ברית ה', לעומת דמותם של הכוהנים המפריים אותה (שם ד-ט). האשכנזים והספרדים מסיימים את ההפטרה לאחר התיאור החיובי, שבפסוק ז: "כי שפתי כהן ישמרו דעת, ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ה' צבאות הוא". התימנים לעומת זאת, ממשיכים את ההפטרה בפסוקים הבאים המתארים גם את הדמות השלילית הלא-רצויה של הכוהנים (שם ח-ט). לדידם, ההפטרה אינה מסתיימת כאן, אלא ממשיכה דרך שתי התוכחות של הנביא נגד הנושאים נשים נכריות ובוגדים בנשות נעוריהם מבני עמם: א. התוכחה נגד הבוגדים בעמם בקחתם נשים מבנות עובדי האלילים (שם י-יב). ב. התוכחה נגד תופעות הנגררות מחטא זה: אלה שנשאו נכריות גורמים לבסוף לנשות נעוריהם לביזיון (שם יג-טז), ומיד משיב הנביא לדבקים בתפיסה העממית שלפיה 'לית דין ולית דיין', שהנכון הוא כתפיסה הנבואית, שעניינה 'יש דין ויש דיין' (שם יז - ג ו). התימנים מסיימים את ההפטרה לפרשתנו באמצע נבואה זו בכי-טוב (ד): "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמניות".

אליבא דכולי עלמא, האשכנזים, הספרדים והתימנים, מטעימה ההפטרה לפרשת תולדות את המעבר ממאבק בין האישים יעקב ועשו למאבק בין העמים ישראל ואדום, כתוצאה מהאופי ומהתכונות שעברו במשך הדורות מן האישים אל האומות, וזאת תוך כדי הדגשת מלאכי שה' אוהב את יעקב - ישראל. אולם, כפי שהתברר מהמשך הנבואה, אהבת ה' את יעקב אינה ללא תנאי, שכן על עם ישראל והכוהנים שלוחי ה' בכללם, לקיים את ברית ה' וללכת בדרכיו כנדרש, ורק אז יינתן ביטוי לאהבת ה' את עמו. זוהי התפיסה הנבואית המדגישה את ההדדיות ביחסים שבין ה' לעמו, ודוחה את התפיסה העממית המתייחסת לאהבת ה' לעמו, כאל דבר מובן מאליו.

יה"ר שנהיה אכן ראויים לאהבת ה' אותנו, כהמשך לאהבת ה' את בחירו - יעקב אבינו.

ד"ר אברהם גוטליב

המרכז ללימודי יסוד ביהדות